

Обрад Станојевић *

ЕГИПАТ ЦИВИЛИЗАЦИЈА И ПРАВО **

Драги студенти и гледаоци,

Ми се овде сусрећемо у присуству камера и посредством телевизије. То је прво предавање у низу које предвиђа Први програм. Зашто баш овде и зашто ја?

Зато што је Правни факултет, заједно са Филозофским, најстарија високошколска установа Србије, која ове године слави 160 година. А ја? Па вероватно из сличних разлога. Додуше немам још 160 година, али сам при крају свог рада као професор на овом факултету. То вам је, како Французи кажу, тужна привилегија година.

Данас ћу вам говорити о Египту, цивилизацији и праву једне од најстаријих држава у историји. Сви ви понешто о Египту знате, надам се да ћете чути и нешто што не знате, а покушаћу да покажем да су неке раширене представе о Египту заблуде, као што је, на пример, да је то робовласничко друштво, да су пирамиде зидане кулуком, принудним радом.

Који су извори сазнања о Египту? То су материјални остаци те културе, а онда се солидно градило, и то су писани документи.

Народи старог века су писали на глини, на папирусу и пергаменту. Глина се користила у Месопотамији, и то је генијалан и једноставан начин. Колико кошта? Ништа. Две странке се договарају, закључе уговор, сагну се, узму мало земље, расквасе је, исеку

* Проф. др Обрад Станојевић, редовни професор Универзитета.

** Телевизија Београд (Први програм) одлучила је да приближи универзитет гледаоцима преношењем уживо предавања професора са различитих факултета. Тако је настала серија емисија „Универзитет уживо“. Ово је прво предавање, које је преношено 11. маја 2001. године из амфитеатра V, једног од највећих на Београдском универзитету, и које је одржао проф. Обрад Станојевић. Разлог што су изабрани овај факултет и овај предавач лежи вероватно у томе што је Правни факултет у Београду један од најмасовнијих, са својих 15.000–20.000 студената, а проф. Станојевић је на првој анкети Радио Индекса „бирамо најпопуларнијег професора Београдског универзитета“ добио највише гласова.

комад трске и напишу клинописни уговор. Огроман број аутентичних докумената је сачуван, нарочито у данашњем Ираку.

Папирус се добија од биљке која расте у води. То је елегантнији материјал, као и много шта што је пореклом из Египта, али има ману – није отпоран на влагу и на зуб времена. Оно што је сачувало доста докумената, то је сув пустињски ваздух без бактерија.

Пергамент је пронашао пергамски владар Атал Први (III век пре Христа), који је желео да сакупи већу библиотеку од чувене александријске. Када су то сазнали, љубоморни Египћани су забранили извоз папируса, на који су имали врсту монопола. Атал је наредио својим занатлијама да пронађу нов материјал на коме се може писати и један од њих је открио посебан начин штављења овчје коже. Тако је настао веома отпоран материјал, без кога би већи део написаних текстова антике пропао. Има један недостатак – треба вам много оваца за осредњу библиотеку.

Папируса из старог Египта има довољно да се реконструише његова историја и цивилизација. Чува се у Берлину, Петрограду, Торину, париском Лувру, Британском музеју и неким америчким музејима. Посебно треба поменути папирусе о авантурама Синухе, по коме је Мика Валтари, фински писац, написао роман *Синухе Египћанин*. Саветујем онима које занима историја да га прочитају. Из истог периода, средњег царства, потиче и прича о речитом или брбљивом сељаку, коме су отели магарца и који је, уз помоћ државног чиновника, својим говором успео да поврати магарца. То је један од раних примера неке врсте судског беседништва. Позната је и *Књига мртвих*, која је код нас објављена, као и *Египћанска књига живих* (у ствари Анијев рукопис) коју је превео Танасијевић.

Египатско писмо се обично убраја у пиктографска, сликовна писма. Користе се хијероглифи, мада то и није сасвим тачно пошто има елемената и слоговног и фонетског писма. То писмо су преузели и усавршили Феничани. Фонетско писмо има један недостатак: бележе се сугласници, тако да морамо нагађати које самогласнике треба додати. Грци су коначно додали и самогласнике, и тако је настало прво право фонетско писмо, тј. начин писања који бележи гласове. Ипак, далеко порекло се види у словима којима се служимо. Слово А потиче од хијероглифа који је означавао главу бога Аписа, тј. главу бика, а Q је настало од знака за цвет.

Прве податке о овом народу имамо од Грка. Њих треба са резервом примати, јер су онолико поуздани колико и мишљења свих туриста који долазе у земљу чији језик не знају. Тек је дешифровање хијероглифа подигло многе велове са тајни које је ова цивилизација крила. То откриће младог Француза Шамполиона

омогућио је пљачкашки рат Наполеона који је у Француску донео, између осталог, и стелу са текстом написаним на три језика.

Шта каже Херодот?

Он најпре каже да је то најчуднија земља коју је видео. Све га је изненађивало. Каже како жене иду на пијацу, а мушкарци код куће ткају; како људи живе у кућама од блата, од набоја, а не жале новац за своје гробнице. И још понешто... што је донекле и производ његове маште.

Друга Херодотова констатација јесте да је Египат дар Нила. Нила који настаје топљењем снегова Килиманџара у Етиопији (Плави Нил) и истакањем језера Викторија (Бели Нил), пролази кроз пустињу и оплођује песак муљем. То је друга по дужини река на свету, чији је ток преко 6.000 km, одмах после Мисисипија са Мисуријем.

Нил се тачно у одређени дан излива и готово исто тако редовно се повлачи.

Кише готово и нема. Ако падне, Египћани кажу: то је Нил са неба. Они су толико везани за своју реку да, када дођу у Међуречје, где Тигар и Еуфрат теку са севера на југ, обрнуто од Нила, кажу: Тигар и Еуфрат теку узводно.

Та, како неко каже, бректава линија живота, земља коју плави Нил, и данас и онда чини само 3,5% укупне територије земље. Али је веома плодна, тако да су могуће три жетве годишње. И данас се може видети њива на којој је жито тек изникло, друга у којој је прилично израсло и трећа, одмах до ње, на којој се жање. Ми мислимо да је Холандија земља са највећом густином становништва. То је још једна статистичка заблуда. Ових 3,5% Египта представља најгушће насељен део наше планете, и данас и онда.

Постоје и оазе. Узгред, то је једна реч из египатског која је продрла у све језике – *оазис*. Које су још речи из овог језика преузели други народи? *Хемија* (од *кхем* – земља, вештина одржавања плодности земље), затим *мигрена* (грчки превод египатског назива за ову болест, који значи пола главе).

Ми обично оазе замишљамо овако: извор воде, три-четири палме и нешто траве са бедуинским шаторима околу. Једна данашња оаза има седам села и 32.000 становника, и то усред пустиње.

Свуда околу је пустиња, што има и предности. Као што је Велика Британија, горди Албион, била заштићена својом дивном изолацијом морем, и Египат је у пустињи имао свој *splendid isolation*. За разлику од Међуречја, где се готово непрестано смењују завојевачи, овде је ретко који народ успео да продре и да се задржи на власти.

Та безбедност, вечито ведро небо без облака, регуларност изливања и повлачења реке, плодност тла – дали су овој цивилизацији печат ведрине. И љупкости.

Погледајте ову слику фараона Тутанкамона и његове супруге.

А изолованост је вероватно и разлог за неку врсту *ирејоз-наиљивосији* на први поглед. Као што је довољно да чујете два-три такта музике и да одмах кажете: ово је грчки, или мађарски мелос, тако је довољно да видите неку слику са ведрим бојама, чудном перспективом људског тела, и да одмах препознате Египат.

Које су још одлике овог народа? Готово све што су знали, а тога има доста, открили су на почетку своје историје и љубоморно чували. Укључујући и писмо. И писмо и званични језик остали су вековима исти. А говорни језик, наравно, мењао се, постао је нека врста *демојики* (народског говора у грчком). С временом су се та два језика одвојила, тако да народ није разумео шта пише на споменицима и званичним документима. Један од разлога што је професија писара била нарочито цењена јесте околност да су они морали да науче две ствари: тај званични архаични језик хијероглифе, а то није нимало лако. Додуше, тај начин писања, путем ребуса и слика, има предност зато што је разумљив свакоме, чак и оном који не зна говорни језик. Остатак хијероглифа данас су саобраћајни знаци, или овај знак на зиду за забрану пушења.

Египћани припадају *хамийској* групи народа, који су блиски семитима (Феничанима, Јеврејима, Арабљанима). Има и нешто црначких гена, а у јужном Египту било је доста мешавине са Нубијцима – једним пустињским народом.

Та земља се зове *Еџијај*, или *Миср* (у библији Мисир). Њено име је у многим језицима дало назив једном народу, а то су *Роми*, због погрешног веровања да су они пореклом из Египта. Они су једно племе из Индије, што се види и по језику. Тако и у Индији број пет значи панч, како и Роми кажу, а то је и назив једног коктела који се састоји из пет састојака.

Да нешто кажемо о именима. Богатство имена говори и о народу. Ми имамо доста дугачку и маштовиту листу имена. Римљани су, насупротив, у томе сиромашни. Уосталом, реч машта није постојала у латинском у време Цицерона. Он је, преводећи са грчког, наишао на *fantasia* и измислио нову реч *imaginatio* (способност стварања слика), што је доста добро пронађено, тако да је прихваћено у савременим језицима. Римљани имају укупно око 16 мушких имена, од којих су неки редни бројеви. Замислите народ који децу зове Пети, Шести, Осма (Октавија), Десети (Дециме)! Они немају маште, али имају друге таленте, који су им омогућили

да освоје велики део света и да га држе под својом влашћу више од хиљаду година.

Ево неких имена из старог Египта. Има их према божанствима: Бог Ра Сија; Брат Амонов, Дар Бога Амона (ми то кажемо Божидар, а Грци Теодор). Затим се срећу: Мали, Здрав, Јак, Велике Главе (Главоња). Понекад се даје име оца уз додатак Мали (Јуниор). По животињама: Лав, или Дивљи Лав. А обратите пажњу на ово име: Бик Са Срцем Које Разуме Људе.

Високи службеници су, улагујући се својима, давали имена по фараоновом имену. Било је тога и у новијој историји. Једна наша лекарка звала се Марклена (скраћено од Маркс, Лењин), пре 48. год. било је Стаљинки, а у СССР тога има још више.

Женска имена: Лепа (имамо и ми и Лепе, и Лепојке), Слатка, Здрава, Дар Божиње. За Нефер предање вели да је и сама, као и њено име, била тако лепа да нико није могао да каже само Нефер, већ је додавао још два пута Нефернефернефер.

Занимљиво је име за женско дете *Она Која Влага Оцем* (Манипулаторка). Код нас такво име не постоји, али таквих ћерки има.

Постоје три периода египатске историје. Прве насеобине настају 5.000 г. пре Христа. Затим се јављају две државе: Горњи и Доњи Египат, које је ујединио фараон Менес (то је грчка варијанта, он се звао другачије: Нармер) 3200. године старе ере. Тако је настало старо царство са седиштем у Мемфису. Од тада су фараони носили две круне: црвену круну Горњег Египта и белу Доњег Египта.

А сада нешто о чувеним пирамидама. Прво имамо као грађевину зигурат у Месопотамији. Степенасто здање са зградом на врху, која је и храм и складиште и нека врста банке. Колико има степена? Онолико за колико су планета знали, најпре пет, а касније шест и седам.

И прве пирамиде у Египту су степенасте. Касније се зидају са равним површинама. Највећа је Кеопсова пирамида, близу Каира код Гизе. Још је већа Пирамида сунца у Мексику, али је она саграђена од мањег камена и малтера. Овде нема малтера. Тако су прецизно исклесани блокови да се између њих ни нож не може провући. У Кеопсову пирамиду је уграђено 2.300.000 камених блокова од којих је сваки тежак две и по тоне! Када би се камење које је уграђено у њу поређало једно до другог (камени блокови) добио би се, кажу, зид који би се пружао од Варшаве до Мадрида.

Када је завршен водовод у Риму, Фронтин је рекао: *Како је леј! И како корисџан!* Пореди то са мноџо хваљеним џирамидама и осџалим некорисним џрађевинама у Еџиџију. Да ли су некорисне?

Деспотије воле ту монументалну, застрашујућу архитектуру. Ту спадају готске катедрале, стаљинске „катедрале“ попут МГУ. На једној католичкој цркви стоји: *Што је њобожности њодигла, њодиге са своје сѣране њобожности. Quis pietas edificavit, edificat pietatem.* То је тачно. И оно што је страх од државне власти подигао, утерује страх у кости онима који баце поглед на такве грађевине.

Како су саграђене пирамиде и гробнице?

Обично се мисли – робовским радом и кулуком. А Фон Деникен чак сматра да су дело ванземаљаца. Нема ту загонетки, зна се где су клесани блокови, како су превожени Нилом, како су помоћу облица и насутог песка, путем косе равни подизани и уграђивани.

По правилу, на зидању јавних грађевина и гробница радили су слободни људи који су за то били плаћени. Коришћени су и робови, углавном храмовски и државни, али није то била масовна радна снага. Постоје дневници о радним данима, исплатама, и одсуствима са посла. Један радник се разболео и одсуствовао три дана. Други је добио слободан дан јер му је ћерка имала менструацију, па брижни отац није могао да ради.

Да ли је уопште Египат робовласничко друштво?

Реч за роба је *секер-анкх*. Нашао сам код Кечекјана, совјетског историчара, иначе Јерменина, да је то значило *жив закопан*. Тиме се указивало на његов тежак положај. Мислим да није у праву, и то сам написао у свом приручнику за предмет Историја институција који сам неко време предавао у Крагујевцу. *Анкх* је живот, а *секер* мртав, закопан. Мислим да је порекло исто као и речи *servus*, која на латинском значи *роб*. Како каже уџбеник права из времена Јустинијана, то потиче отуд што су војсковође, уместо да убију заробљеног непријатеља, поштедели његов живот, дакле од *servare* (поштедети).

Несумњиво да има робова, али они нису неки стожер производње, као што је случај и Атини или Риму. Већ са Спартом нисмо начисто да ли је робовласничка.

Маркс, а и многи други су те цивилизације издвојили у посебну групу, у оријенталне деспотије (неки кажу: азијатски начин привређивања).

Тојнби тврди да је цивилизација одговор на изазов. Изазов не сме да буде превише јак, као што је случај са Ескимима. Ако га нема, већ људи живе користећи обиље плодова и благу климу, они и даље живе као браћа и једу банане. Прави пример за Тојнбија су Холанђани, који су отели од мора готово половину своје земље. У Египту је потребан добро организован и трајни напор да се изграде и одржавају канали и бедеми, иначе се брзо претвара у

пустињу. И за појединце то важи. Онај коме доносе доручак у кревет, који има личну наставницу страних језика и коме тата за 18. рођендан купи аутомобил, тешко да ће постати велика личност. Када напуни 25 година, остаје му да проба неке снажније стимулансе. Највећи композитор свих времена Бетовен морао је да савлада своју глувоћу, а некадашња светска првакиња у трчању (Вилма Рудолф) била је болесна од дечје парализе.

Совјетски историчари су једно време прихватили ту квалификацију робовласништва, али је тридесетих година, на једном конгресу у Лењинграду, она напуштена. Имам утисак да је описивање оријенталне деспотије сувише личило на један други систем у коме је такође држава играла велику улогу у привреди, а то је СССР. Чак сам негде нашао да су фараонима за рођендан некада младићи штафетом доносили поруке за дуг, здрав живот.

Овде је основна маса становништва сељаштво, које поред обраде земље има задатак да одржава систем канала за наводњавање. Има нешто државних и храмовских робова, али они имају малу улогу у производњи.

А да нешто кажемо о држави и о фараону.

Фараон је искварен (грчки) изговор египатске речи *йер-аа-велика кућа*. Грци су, не знајући чему то служи, за камене стеле користили погрдан назив *обелиск*, што значи пљувачка, испљувак. Не знам да ли су творци познатог стрипа *Астирикс* знали за ово. Фараон је божанство, његово име се не изговара узалуд, него се описно говори о *оном ишшо живи у великој згради*. Често већ његово име указује на везу са боговима: *Амемнофис*, *Ехнајон*, *Тушанкамон*.

Извештаји о ратовима увек славе победе фараона, а и барелџефи га приказују како води на конопцу заробљене непријатеље. Чак и онда када је претрпео пораз. Та самохвалисавост је општа црта Истока. Један Патеси из Месопотамије тврди за себе како је убио стрелом лава, како је претрчао растојање до оближњег града за неколико сати, а поред њега седи, небеска лепотица, његова супруга.

На зиду храма у Карнаку сачуван је говор Тутмозиса III уочи борбе за град Мегиду. Он овако гласи:

Мрски нејријашељ из Кагеша је дошао и освојио Меџиду. Он је још увек ишамо. Сакупио је владаре свих сираних земаља који су били верни Еџијшју, њихове коње, војнике и кажу да је рекао: Чекаћу овде да бих се борио проишв фараона.

Хоћеије ли рећи ишја је у вашим срцима када ово чујеије?

Кунем се, као шїо боџ Ра мене воли, као шїо ми Амон ѿомаже, као шїо се моје нозрве ѿогмлађују дахом живоїа и задовољсїва, да ћу ѿредњачїи на Араунском ѿуїу. Нећу доїус-їиїи да војска иде исїред мене.

Сїремїе се! Наошїриїе своје оружје, јер ћемо се суїра ујуїро борїиї ѿроїив омраженоџ неїријайїеља. Будїиїе храбри. Будїиїе сїремни.

Добар војнички говор, по свим правилима реторике те врсте.

Да ли је његова власт неограничена? На први поглед није, а зар то није деспотија и теократија. Како ограничити некога ко је бог? Ипак није сасвим тако. Најпре апстрактно идејом *мааїа*, коме се мора покоравати и сам фараон. А и практично. Рана смрт неких фараона може се објаснити тровањем од стране моћника око њега, оних којима се нису допале неке његове одлуке.

Једна од занимљивих фигура на престолу био је Аменофис IV. Он је као дечко од дванаестак година постао фараон. Оженио се нешто старијом лепотицом Нефретете. Остало је много њених статуа које је заљубљени владар поручивао да се извајају. Укинуо је сва божанства, привилегије свештеника и прогласио је једног бога – Атона. Чак је и своје име променио у Ехнатон. Певао је химне том једном богу који је творац свега, а неки од тих стихова подсећају на делове Светог писма. То је први познати случај монотеизма у историји. Могуће је да је овај краткотрајни излет у једнобоштво утицао на Јевреје, који су приближно у то време боравили у Египту.

Сачувана су писма генерала са границе фараону: *Неїријайїељи наїагају, шаљи војску!* Ехнатон не одговара, пише поезију, мирише цвеће и држи Нефретете за руку, са ћеркама на крилу. *Make love, not war.* То је први хипи-владар у историји. Умро је млад, можда уз помоћ незадовољних свештеника. Дошао је на власт, такође један младић, Тутанкамон. Није био ни по чему значајан, сем што је вратио привилегије свештеницима, па су му они, из захвалности, подигли велелепну гробницу, једну од ретких која је неопљачкана доспела до наших времена.

Фараону помаже *цаїи* – велики везир. Он је председник владе, министар правде, управник јавних радова. Постоје и локални органи власти, за које се користи грчки назив *номарси*, управници нома.

Један од начина на који су Египћани исказивали своју мудрост био је облик савета. Савети сину шта да учи: буди писар, тј. студирај право; поштуј старије, чак и старијег брата; немој да се трудиш да измениш остареле родитеље... Ја бих додао: немој да се

тудиш да мењаш никог. На том проблему су многе љубави, па и сам комунизам, доживеле катастрофу. Пољуби или остави.

Један документ (Честер-Бити папирус) саветује:

Када човек умре, његово тело постојаће у праху, али написана књига постојаће за њим, њега ће помињати они који читају књигу.

Књига је веће благо него његова или гробница, боља од обелиска.

Французи кажу: L'homme c'est rien, l'oeuvre c'est tout (човек није ништа, његово дело је све).

У документима у којима фараон даје упутства цатију како треба да се понаша, има занимљивих мисли:

Саслушај сваког њажљиво. Људима је важно да их саслушаш, макар им не помогао. То се примењује и на лекаре.

Улиј сирах – чиновник кога се не њлаше, није добар чиновник.

Кога њознајеш – као да га не њознајеш.

Нема протекције, ни по бабу ни по стричевима.

А сада да кажемо нешто о праву.

Да ли постоје у Египту закони и законици? Неки старији удбеници, позивајући се на Грке, тврде да је било законика. Фараон Бокхорис донео је такав и такав закон. Други кажу да их је вероватно било, али немамо довољно аргумената.

Није било законика, ни закона. Чак не постоји ни реч *право*. Ни у кинеском језику нема те речи.

Зашто?

Ако је државни апарат строго централизован са елементима теократије, тј. владар је и бог, ако се тај систем не мења вековима, није потребан писани документ у коме ће се прописивати шта треба чинити, а шта је забрањено. Већ дуго сви то знају. У Кини се више векова није мењао државни испит за чиновнике.

Они имају један други појам, а то је *маат*.

Маат је реч коју није лако превести. Значи праву меру, значи равнотежу, ред, поредак. То је нешто чему се потчињавају и људи и природа. То што сунце излази на истоку и залази на западу, што се Нил излива и повлачи у одређени дан – све је то маат. И сам фараон треба да се повинује маату. За цатија или фараона када пресуђују, каже се како се хране маатом да би изrekli пресуду или наредбу (*хеи*).

Па да размотримо како тај маат изгледа у појединостима.

Брак је био моногаман. Бракови су били доста солидни, развод се ретко среће.

Обавеза верности је била санкционисана строго. Касније ће ислам то још више истаћи. Уопште, и тада и знатно касније, ово подручје карактерише снажна мушка љубомора, што се види из *Хиљаду и једне ноћи*, која почиње убиством из љубоморе. Чак је и архитектура томе подређена – прозори гледају према дворишту, а на улици неке врсте пушкарница. Из једног папируса се види да је прељубница спаљена и пепео бачен у Нил.

У целини, положај жене је добар, знатно бољи него у Грчкој или Риму. Не изненађује да у деспотијама понекад жена боље пролази него у демократијама. Атински грађанин, који се на агори жестоко залаже за слободу и равноправност, када пређе кућни праг, постаје *оикогесиоџес*.

Жена је имала правну и пословну способност, што је запањило Херодота. У Атини су једино хетере имале нешто слободе кретања у друштву. А Перикле је тврдио да је најбољи глас који жена треба да ужива, то да се о њој не чује ни по добру ни по злу. У Грчкој женама није допуштено да посматрају олимпијске игре, а у Риму без пратиоца, макар био роб, матрона се није смела појавити на улици. Насупрот томе, у Египту се дешавало да на престо дође жена. Најпознатија је Хатшепсут из XV века пре Христа. Клеопатра је већ друга прича, то је македонска династија из хеленизованог Египта.

Има песама које мужу саветују овако:

*ако си мудар, остџани код куће,
воли своју жену, не расџрављај се с њом
исџуни јој сваку жељу
и обраџи џажњу на оно шџо она има на уму
ако јој се суџроџсџављаш, џо ће биџи џвоја џроџасџи.*

Један удовац жали за преминулом супругом:

*Узех џе за жену кад сам био млад.
Узнаџредовао сам у служби, али нисам џе најусџио.*

Није дакле поступио по оном познатом рецепту: прва жена нам помаже да направимо каријеру, а каријера нам затим помаже да нађемо другу жену.

Обављао сам све дужностџи за фараона. Њему живоџи, здравље, снага!

(Напомена: када је Андре Жид писао писмо са пута по СССР-у да захвали на гостопримству, службеник на пошти није хтео да прими телеграм док није додао испред Стаљиновог имена – *великом воџи и учџиљу*.) Чак и у приватним уговорима на крају се

често среће клицање фараону уз жеље да живи и да буде снажан и здрав.

Нисам одвајао новац нијихи зајџајио неку добиӣ [није имао тајни рачун у банци]

Нисам слао миомирисе ни колаче у ѿуђи дом.

Када си се разболела, ѿозвао сам војно̄ лекара.

Када си умрла, нисам јео ни ѿио осам месеци и ѿлакао сам над ѿвојим гробом.

Љубавна поезија показује однос према супротном полу на коме би могли да позавиде и Грци и Римљани.

Вољеном се обраћало са *браѿе мој, сесѿро моја*.

Младић се жали (болестан је, не једе, не пије; суседи доносе храну, доктори лекове, не помаже): *Е, када би она дошла, ѿосѿи-дела би све лекаре, само да је ѿу ѿоред мене, одмах бих оздравио.*

Жене су могле да обављају разна занимања, једино није забележен случај жене писара. Имају право наслеђивања заједно са својом браћом. То је доста ретко у патријархалним друштвима. Грчка, Рим, па и Србија до 1945, проблем учешћа жене у породичној имовини решавају миразом, који може бити мањи или већи, али није никада раван делу који наслеђује брат. Што је жена ружнија, по правилу је већи мираз. И народна песма каже: *Дукаѿи се не међу на цвеће, / 'већ на цуре које нико неће'.*

Има и песама које су девојке упућивале свом драгану.

Један младић каже:

Сесѿро моја, ѿвој ѿољубац је као најбоље ѿиво.

Занимљиво поређење. Могла би да га искористи нека пивара за рекламу. Уместо оне које пореди пиво са женом, на штету жене.¹

Пиво је на цени. Овде је, знатно касније, пронађен и жестоки напитац. Арабљани су трагајући за каменом мудрости дошли до дестилата вина, који су назвали *ал кохол* (напитац).

Са децом се доста благо поступало. Диодор са Сицилије тврди да за ванбрачну децу не користе реч која значи *коѿиле* (узгред, то је румунска реч која значи дете) већ кажу: *геѿе без оиа*. Али дете робиње наслеђује њен статус, макар да му је отац слободан човек. Тако је и у римском праву.

¹ На једној реклами се тврди да постоји више од двадесет разлога због којих је пиво боље од жене: може се поделити са пријатељем, после једног, могуће је попити друго пиво без гриже савести, не мора се изводити на вечеру, хладно пиво је добро...

Деци се саветује да вредно уче да би постали писари, да се труде да задобију поверење фараона или цатија; иначе, ако се одају ленчарењу и задовољствима, послаће их на њиву да раде.

Када говоримо о наслеђивању, поставља се питање да ли је постојао тестамент. Грци не знају за ову установу. Египћани су имали нешто што се звало *имий-йер*, што није прави тестамент, али је могао нешто да измени у делу који ће поједини наследник добити из заоставштине. Дешавало се да супруг усвоји жену да би јој дао положај кћери и тиме побољшао њен наследноправни положај.

Сачуван је текст уговора између хетитског краља Хатушила-са и Рамзеса II из XIII века пре Христа. Он пати помало од опширности која прати сваку бирократску структуру.

Ако наиђе нејријател у земљу Рамзеса и ако он пошале йоруку краљу Хейиџа и каже дођи ми са својом војском и йирг-ружи ми се йројив њих; велики крај Хейиџа учиниће ѿо. Краљ Хейиџа ће убиџи његовог нејријателџа. Послаће своје сѣрелие, коњицу... Ако злочинац из Еџиџа йобежне у земљу Хейиџа, Хатшушилас ће га враџиџи да буде кажњен. Неће йреоџиматџи вазале један другом.

То је најстарији познат међународни уговор, са клаузулама које се и данас срећу у споразумима ове врсте: о узајмној војној помоћи, о екстрадицији, подели сфера утицаја. Још по нечему је занимљив – нема података да је иједном био прекршен, што је за новију историју реткост.

Уговори су у почетку били формални.

Користи се заклетва, попут римске стипулације. Касније писмена. *Ти си ми дао и моје срце ѿи је захвално. А често се завршавало клицањем фараону, уз додатак: Њему слава, Снага, Здравље.*

Египћани знају за купопродају, трампу, закуп, најам радне снаге, уговор о делу. Један од најважнијих уговора је зајам. Максимиране су каматне стопе, доста високо, 30% за обичне зајмове, 33% за зајмове у житу. Зато што је то био продуктиван, а не потрошни зајам. Постојала је персонална егзекуција за дужника који не врати зајам, али, ако је веровати Херодоту, фараон Бокхорис је то укинуо са образложењем да тела поданика треба да служе држави а не да се продају странцима као робови. Било је случајева да се као залога за узет новац или храну давала мумија оца.

Судски поступак је имао два дела, пред цатијем и у присуству поротника. Занимљиво је да они седе и носе перике, као што данас раде енглеске судије.

Да укратко препричам процес Мес. Мес је био дете када је остао без оца. Његова мајка је покренула тужбу против свог девера Хатија, брата свог мужа, јер је заузео део имања. На суду траже да се донесе извод из регистра непокретности, цати добија извод и каже: Њива припада Хатију. *Nihil novi sub sole*. Ничег новог под сунцем. Па ни подмитљивост чиновника.

Мес је одрастао, постао државни чиновник. Обнавља спор. Установило се да је Хати потплатио људе који раде на регистрима и фалсификују исправе. На крају успева да добије спор. Сматрао је то толико важним у свом животу да је у својој гробници исликао фреску са сценом суђења и описао цео ток.

На крају, да се запитамо какво је завештање Египта.

Фенички краљ, а Феничани су народ који је дао многе доприносе историји културе (фонетско писмо, стакло у боји, пурпурну боју која је била на цени, принцип генералне хаварије у праву), тај краљ каже: Египат је земља из које потиче мудрост.

И сами Египћани са висине гледају на друге народе. Они кажу: *Бедни Азијатци. Тамо је све ружно: њрње, брда, реке које њеку узводно*. Али то није ретко. Који то народ не гледа на себе као на небески, па са небеских висина посматра друге? И Кинези су прве Европљане сматрали за варваре. Што су они, у ствари, и били.

Заиста, то је дуготрајна цивилизација. Једно од првих писама у историји, иако се ту такмиче са Месопотамијом, као што се Правни факултет такмичи са Филозофским, који је старији (у ствари, основани су исте године, као одељења Лицеја у Крагујевцу). Цивилизација која одише благошћу и љупкошћу, која није била колонизаторска сила, сем мањих изузетака. Уопште, иригациона друштва се радије бране, јер су острва цивилизације која окружује варварска стихија.

Прве симболе власти дали су Египћани: круна, скиптар (стилизована батина). Имају занимљиве мисли о правди. Лепе идеје о васпитању деце, односу према родитељима. Посебно импонује однос према женама у доба кад се на жену гледало с висине, више као на предмет за уживање него као на људско биће. Једини начин да се у старој Атини или Риму оствари неки утицај, било је *шају-шањем на јасћуку*.

Достигнућа Египћана у грађевинарству, уметности, и данас задивљују. Они су, бар накратко, први дали монотеистичку религију за време хипи-фараона Ехнатона. Медицина и хирургија су биле на нивоу који је вероватно надмашивао онај који је медицина имала у средњовековној Европи. Пронађене су мумије са трагови-

ма операције мозга после трепанације лобање. Дешавало се да пацијент преживи, али не увек.

Први међународни сачувани уговор потиче из Египта.

У математици су имали вредне резултате. Не би могли прорачунати димензије камених блокова да се тако савршено уклапају, да нису познавали геометрију. Имам чланак колегинице са Слободног универзитета у Бриселу о математици старих Египћана, али нисам још нашао издавача.

У астрономији су открили кретање планета, предвиђање по-мрачења Сунца и Месеца.

Међутим, постоји и друга страна медаље. Тачно је да су знања Египћана велика из многих области. Али су она више неке вештине на основу вековног искуства, него права знања.

Мумификовање је такође мистификација. Да није сувог пустињског ваздуха, мумије се не би сачувале.

И њима, као о народима из Међуречја, недостаје апстрактна мисао. То је митолошки начин размишљања. Први народ који је открио апстрактну мисао били су Грци. Али о томе ће да говори неко други, на другом факултету, више квалификован од мене, вероватно такође у оквиру ове ваше серије „Универзитет in vivo“.

Да покушам да одговорим шта је разлог за извесно прецењивање Египћана.

Мислим да је то њихова ексцентричност, елементи мистике и неразумљивости, што је запазио још Херодот – да је то најчуднији народ. Као што ђаци и студенти сматрају да је већи професор онај који је, како они кажу, мало откачен, него онај који је обичан и разумљив. Неки уметници, готово сам сигуран за Далија, а и за неке наше сликаре, негују своју ексцентричност и глуме благо лудило да би повећали цену својих слика.

Са својим грађевинама које, бар на први поглед, не служе ничему, са својом танатофилијом и биофилијом, односно животном радошћу помешаном са фиксацијом на смрт и онај свет после живота, са тврдглавим држањем прошлости, којој су вековима робовали, за многе су били загонетка, енигма и фасцинација.

* * *

Теорија изазова, коју су формулисали неки британски философи (Расел, Russel) објашњава настанак египатске цивилизације. Наводњавање, без коришћења бетона, захтевало је велику хијерархијски уређену организацију и стални напор.

Везаност Египта за Нил види се на сваком кораку (киша је „Нил са неба“). Египатска цивилизација је препознатљива на први

поглед. Египатско друштво није робовласничко; робови постоје, али нису темељ друштвене структуре и производње, већ је то специфичан облик који спада у тзв. азијски начин производње, коме припадају, по свој прилици, и цивилизације претколумбовске Америке. Реч за роба *секер-анкх*, супротно мишљењу Кечекјана, не значи *жив закојан*, већ: *онај који је жив уместио да буде убијен* (заробљени непријатељ), слично као и *servus* на латинском.

Иако је у многим погледима ова цивилизација достигла високи ниво, у погледу права задржала је неке примитивне особине. Сам појам права не постоји, што је и иначе одлика оријенталних деспотија (Кина). Постоји појам *мааи* који значи: права мера, равнотежа, општи поредак. Први међународни уговор дугујемо Египту, тачније египатском фараону Рамзесу II, хетитском владару Хатушиласу III (XIII век пре Христа).

Положај жене у Египту је бољи него у демократској Грчкој и републиканском Риму, што је својеврстан апсурд.

Египћани су уживали престиж међу народима старог века, па и данас. Њихова достигнућа у неким областима задивљују (медицина, монументално грађевинарство, астрономија). Неке речи савремених језика настале су у Египту (оаза, хемија, мигрена – грчки превод са египатског), први монотеизам био је дело једног необичног фараона (Ехнатона). Имена, посебно женска, показују маштовитост и дар запажања. Посебну мудрост одају савети, којих је било разних, савети оца сину, савети фараона цатију (великом везиру).

Оно што смета овој цивилизацији, то је извесна укоченост. Већину знања до којих су дошли открили су на почетку своје историје и њих су се љубоморно држали. Званични језик је остао исти, док се говорни мењао, тако да су се с временом удаљили један од другог. Други недостатак, као и у културама Месопотамије, јесте неспособност за апстрактну мисао. Тај праг између митолошког и прагматичног размишљања, на једној страни, и апстрактне мисли, на другој, тек су Грци успели да прекораче.